

УДК 1(091)

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2020-1-13>

Співак Володимир Васильович
доктор філософських наук, доцент,
начальник навчального відділу
Академії Державної пенітенціарної служби
вул. Гонча 34, Чернігів, Україна

ФЕЛІЦИТАРНІ УЯВЛЕННЯ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ ТА РАНЬОГО МОДЕРНУ

У статті досліджено уявлення про щасливе життя у філософській думці епохи Відродження та ранньомодерного часу. Особливу увагу у статті звертається на вчення ренесансних гуманістів про щастя та погляди єзуїтської моральної казуїстики на цю проблематику. **Актуальність проблеми** дослідження процесу становлення феліцитарних уявлень у європейській інтелектуальній традиції є очевидною, адже категорія «щастя» є засадничою для аналізу морально-етичної системи, норм поведінки та концепту сенсу життя. **Метою** статті є розгляд уявлень про щастя, властивих епохам Відродження та раннього модерну з огляду на виокремлення тих здобутків, які вплинули на подальше формування філософських уявлень про сенс життя людини, властивих сучасності. **Методи та результати дослідження.** Методи дослідження продиктовані предметом та специфікою джерельної бази. Науково-методологічною основою дослідження є міждисциплінарний підхід, який включає в себе історико-філософський, культурологічний і аксіологічний принципи аналізу. Також використано історичний та компаративний методи дослідження. Результати дослідження відображені у висновках статті. Так, робиться висновок про спадкоємний зв'язок поглядів мислителів Ренесансу та ранньомодерних часів із вченням філософів Античності та Середньовіччя. В епоху Відродження спостерігається поглиблення градації різних типів уявлень про щастя. Так, істинним щастям продовжує визнаватися небесне блаженство. Водночас визнається право людини на земне щастя. Так, виправдовуючи людську природу, гуманісти визнають право індивіда на задоволення тілесних потреб, а отже, і на отримання матеріальних благ та тілесних задовольень. Іншим способом трактування цього поняття є епікурівська тенденція розуміння щастя як споглядального життя мудреця. Активне життя, спрямоване на творчу працю та пізнання, також розуміється як різновид щастя. Згідно з теоретиками католицької моральної теології, земне щастя, що пов'язане з володінням земними благами, саме собою не вважається чимось неодмінно поганим чи гріховним. Щастя та нещастя на землі дається людині з Божої волі, як нагорода чи випробування, і лише від людини залежить, чи підуть вони їй на користь, чи призведуть до загибелі. Земне щастя є добром, коли сприяє спасінню, і злом, коли стає йому перешкодою. Гедоністична модель щастя католицькими авторами відкидається.

Ключові слова: історія філософії, Відродження, ранній Новий час, гуманізм, друга схоластика, щастя.

Вступ. Однією з базових категорій етики є щастя, що в одному ряді з добром, злом, свободою, справедливістю та любов'ю становить основу ціннісної системи моральної свідомості. Категорія «щастя» є підґрунтям для аналізу морально-етичних норм поведінки, що є характерними для певної епохи або традиції. Проте, незважаючи на постійний інтерес до цього феномену, щастя й досі, за висловом Владислава Татаркевича, є «поняттям важким, для багатьох невизначеним та туманним» [3, с. 282]. Ця багатоаспектність робить проблему щастя цікавою для дослідницького пера.

Уже в епоху Античності починаються спроби осмислити щастя та закладається основа феліцитарних уявлень європейської традиції. В епоху Середньовіччя ці напрацювання набувають християнського змісту. Здобутки згаданих епох синтезувались та розвинулись в епоху Ренесансу та ранньомодерний період. У свою чергу, феліцитарні уявлення ренесансних гуманістів та мислителів Нового часу вплинули на сучасні уявлення про щасливе життя. Відповідно, дослідження історії уявлень про щастя набуває значної актуальності.

Мета та завдання. Метою статті є розгляд уявлень про щастя, властивих епохам Відродження та раннього модерну, з огляду на виокремлення тих здобутків, які вплинули на подальше формування філософських уявлень про сенс життя людини, властивих сучасності.

Методи дослідження. Науково-методологічною основою дослідження є міждисциплінарний підхід, який включає в себе історико-філософський, культурологічний і аксіологічний принципи аналізу. Також використано історичний та компаративний методи дослідження.

Результати. В епоху Відродження поширилась ідея окультурення людини шляхом вивчення античних творів, розвиток її творчих можливостей. Ренесансні гуманісти спиралися на здобутки античної етики, звеличували образ мудреця-філософа [6, с. 51–52]. Значний вплив на етику Відродження мали, зокрема, ідеї таких шкіл античної філософії, як: стоїцизм, епікурейство, неоплатонізм. За традицією належна увага приділялась Аристотелю. Для авторів епохи Ренесансу характерне сформоване в середньовіччі прагнення християнізації античних філософів.

Звернення мислителів Відродження до давньогрецької та римської спадщини характеризувалось значним зацікавленням стоїчною філософією, що продиктоване її легким синтезом із моральними настановами християнства. Особливо популярними серед гуманістів були твори Сенеки та Цицерона [6, с. 109–110]. Звертаючись до язичницьких мудреців як до зразків морального вдосконалення через заняття наукою та мистецтвом, ренесансні автори залишалися християнами. Наприклад, Петрарка та Салютаті вважали вчення Цицерона і Сенеки «правильним шляхом» до істини, якої римські мислителі не досягли через незнання Христа [9, с. 142–143].

Через вищезазначене в моральному вченні Відродження набули особливої актуальності проблеми вищого блага та щастя, а також ролі фортуни та свободи волі в житті людини [9, с. 144]. Згадані питання перебувають у взаємозв'язку з місцем людини у світобудові та становили вагомому складову частину ренесансного світогляду, який був культом людини та її чеснот.

В епоху Ренесансу з'явилися тексти, присвячені проблематиці фортуни. Наприклад, трактати Петрарки "*De remediis utriusque fortunae*" («Про засоби проти фортуни») та Салютаті "*De fato et fortuna*" («Про долю та фортуну»), які ґрунтуються на реінтерпретації ідей стоїчної філософії, поєднаної із християнським віровченням. Для гуманістів фортуна не тільки є владою над людиною надприродних сил чи долі, але й може набувати характеру впливу обставин чи суспільних порядків.

Проте людина не є беззахисною, адже володіє свободою волі і здатна діяти всупереч обставинам та перемагати фатум за допомогою своїх чеснот і Божої помочі. Культивування чеснот за «римським взірцем» для мислителів Відродження було складовою частиною програми, яка мала на меті поновити в суспільстві давні ідеали моральності та служіння загальному благу. Ці риси вимагали стійкості перед ударами долі. Згадана стійкість спиралася не лише на моральність, але й на віру в божественну підтримку. Свобода волі індивіда є проявом божественної природи, отже, воля людини має співвідноситись із Божим задумом. Мудрецю, який не зважає на примхи фортуни, нічого не загрожує, оскільки він перебуває під божественним заступництвом [9, с. 143].

Як пише щодо цього К. Ламонт, гуманізм, усупереч всім теоріям універсального детермінізму, фаталізму та провіденціалізму, визнає за людиною свободу творчого вибору та дій в об'єктивних межах [4, с. 14].

Така інтерпретація фортуни набуває християнського наповнення, як сила, що спрямована на випробовування людських чеснот на шляху до вищого блага – Царства Небесного. Так, Бартоломео Фаціо у творі "*De vitae felicitate*" («Про щасливе життя») сперечається з ученням Епікура. Мислитель стверджує, що стоїчний ідеал незворушності перед ударами фортуни є щастям, оскільки веде до небесного блаженства [9, с. 144].

Однак стоїцизм не був єдиним ідеалом для мислителів Ренесансу, які також прихильно ставились до епікурівського вчення [6, с. 111]. Епікурейство пропагує насолоду, але духовну, пов'язану з наукою, мистецтвом, приємним дозвіллям без гріховних наслідків, що імпонувало поглядам епохи. На захист Епікура з'являються текст Козімо Раймонді «Промова на

захист Епікура <...>» (кінець 1420-х рр.) та діалог Лоренцо Валли “*De vero bono*” («Про істинне благо») (1433 р.). Так, останній християнізує євдемонізм та пов’язує земні задоволення з небесними втіхами (вищим благом). Тож, помірні земні насолоди вважаються автором цілком прийнятними для християнина, який віддає їм перевагу перед незворушністю стоїцизму [6, с. 143–144].

Тілесні потреби та насолоди знаходять виправдання у творах Відродження, що дозволяє простежити в їхніх ідеях певну гедоністичну лінію [6, с. 111]. Така «реабілітація» земної насолоди говорить про те, що однією з характеристик ренесансного гуманізму є віра в цінність щастя як проміжної мети життя людини [4, с. 14].

Основними принципами морального вчення Відродження були антропоцентризм і титанізм, що ґрунтувались на вірі у високе призначення та гідність людини як істоти, наділеної свободою волі та могутнім розумом, творчими можливостями й чеснотами. Людина повинна шукати відповідні своєму статусу цілі як у земному житті, так і у вічному. У небесному блаженстві вона досягає остаточної мети, але на землі вона може наблизитись до неї через наслідування творчої діяльності Господа [9, с. 144]. Така реалізація можливостей людини сприяє досягненню щастя, що відповідає євдемонії Аристотеля. Засобами досягнення щастя вважались духовна свобода (свобода волі, матеріальна незалежність і наявність дозвілля) та активна діяльність, яка б мала творчий (науковий, освітній, мистецький) або громадський характер. Наприклад, Томас Мор в описі державного устрою Утопії зазначає, що «<...> держава ця так влаштована, що перш за все важлива лише одна ціль: наскільки дозволяють суспільні потреби, відгородити всіх громадян від тілесного рабства та дарувати їм якомога більше часу для духовної свободи та просвітництва. Бо саме в цьому, гадають вони, полягає щастя людини» [2, с. 63]. Тобто гуманісти вірять, що людина здатна самостійно досягати щастя [4, с. 14].

Як зазначалось, складовою частиною морального ідеалу Ренесансу була активна громадська позиція індивіда. Концепти споглядального (*vita contemplativa*) і активного (*vita activa*) життя, описані Аристотелем, були взаємопов’язані один з одним у свідомості тогочасних мислителів. Відповідно до ідей «громадянського гуманізму», «шляхетна» людина має бути вірним сином своєї Вітчизни. Вона вивчає науки та мистецтва не тільки заради свого щастя, але й для служіння загальному благу. Епоха Ренесансу актуалізує питання про співвідношення індивідуального та загального щастя [4, с. 271–284]. Людина може досягти щастя через гармонійне поєднання особистих та спільних інтересів, роблячи свій внесок у побудову загального блага [4, с. 14]. Тож, щастя всіх та одного – тісно пов’язані.

Поширення гуманістичної ідеї виправдання права людини на «земне щастя» спричинило необхідність корекції моральної системи церковних настанов. Церковні мислителі намагались синтезувати етику гуманізму із християнським віровченням. Досить своєрідну відповідь на питання «Чи може християнин бути щасливим у земному житті та не втратити водночас небесного блаженства?» дали протестанти, передусім кальвіністи.

Жан Кальвін (1509–1564 рр.) висунув ідею про визначену наперед долю (*praedestinatio*, або *praedeterminatio*) людини, призначеної до спасіння чи загибелі [1, с. 117]. Людина не може змінити свою долю, однак може здогадатися про неї за перебігом свого життя. Земна щасливість є ознакою спасіння, а постійні нещастя є прикметою майбутньої загибелі душі. Тож обрана до спасіння людина живе щасливим життям доброго християнина, дотримується ощадливості та скромності в побуті (світська аскеза) та має чесний успіх у професійній діяльності, що є «божим приреченням» [1, с. 115–160].

Протестантський погляд на щастя в подальшому істотно вплинув на вирішення цієї проблеми іншими церквами, які давали власну відповідь на дане питання. Зокрема, Католицька церква розпочинає процес Контрреформації, складовою частиною якої була «актуалізація» морального вчення християнства, для чого було розроблено систему моральної теології. Особливо на цій ниві відзначився орден єзуїтів.

Західна моральна теологія спирається на моральне вчення Томи Аквінського та розглядає людину як розумну істоту, яка здатна оцінювати свої вчинки та робити вибір на користь блага.

Згідно із цим принципом, дії людини диктуються її моральним обов'язком, накладеним на неї Божественною волею. Однак суть її вчинку та його оцінка залежать від конкретної ситуації, прогнозованих та реальних наслідків і мотивів суб'єкта, а також його обізнаності в обставинах учинку. Людина здатна оцінити ситуацію та зробити свій вибір, отже, проступок (гріх) залежно від обставин може мати неоднакову міру тяжкості або не вважатися гріховним узагалі. У будь-якому разі оцінка моральної поведінки здійснюється з огляду на остаточну мету людини – досягнення Царства Небесного [5].

Крізь цю призму оцінюються й інші явища морального життя, зокрема й щастя, яке також має кілька аспектів: небесне блаженство, евдемонія Аристотеля та фортуна стоїків. Корисність чи шкідливість щастя оцінюються через перспективу вищої цілі – спасіння душі християнина.

Детальний аналіз феномену блаженства та щастя міститься у творі Ф. Суареса “*De ultimo fine hominis*” («Про кінцеву мету людини») (1628 р.) [8]. Автор, спираючись на Аквіната, говорить, що щастя небесного блаженства (*beatitudo*) є головною метою людини [8]. Відповідно до замислу Творця людина здатна бути щасливою та прагне до щастя. З'ясовуючи суть цього поняття, Ф. Суарес детально розбирає різні дефініції щастя. Вище щастя традиційно тлумачиться автором як небесне блаженство. Земне щастя розуміється езуїтом як сукупність людських чеснот та досконалість індивіда, а також володіння благами та їх повнотою. Також, спираючись на Боеція, Ф. Суарес пише, що щастя – це «стан ідеального поєднання всіх благ» [8]. Щастя є ознакою досконалості людини, тобто є кінцевим результатом зусиль індивіда щодо морального вдосконалення себе. Щастя є станом душевної гармонії, у якій усі частини душі людини взаємодіють ідеально.

Істинне щастя має духовну природу, проте й земне щастя також є цінним. Тут автор посилається на Аристотеля й пише, що індивід може бути щасливим через ведення «доброго життя»: “*bene vivere et felicem esse*” [8]. Як впливає із цитати, на позначення цього виду щастя Ф. Суарес уживає лексему *felicitas*. Автор розрізняє щастя душі та щастя тіла, перше визнається вищим за статусом, проте тілесне щастя також є необхідним, але за умови, що воно сприяє досягненню істинного блаженства. Християнин має право на обидва види щастя [8].

«Життя доброго християнина», яке сприяє щастю, характеризується дотриманням раціонально вмотивованих правил поведінки, що діють на принципі заохочень та покарань. Необхідність цих правил зумовлена слабкістю природи людини та схильністю людської волі до гріха. Ф. Суарес виписував згадані принципи за допомогою юридичного підходу, етики Аристотеля та Томи Аквінського. Людина за допомогою свого розуму та знань цих правил, а також керуючись совістю, здатна обрати правильну дію в конкретній ситуації та провадити добре життя. Таке життя є земним щастям, що веде до остаточної мети – небесного блаженства [7].

Ф. Суарес відкидає тілесні задоволення та розкіш, називає їх «фальшивим щастям» (*falsa beatitudine*) [8].

Висновки. Отже, можна зробити висновки, що в епоху Відродження спостерігається поглиблення градації різних типів уявлень про щастя. Так, істинним щастям та кінцевою метою життя людини продовжує визнаватися небесне блаженство. Водночас із певними застереженнями визнається право людини на земне щастя, яке також трактується різними способами. Так, виправдовуючи людську природу, гуманісти визнають право індивіда на задоволення тілесних потреб, а отже, і на отримання матеріальних благ та тілесних задовольств. Іншим способом трактування цього поняття є епікурівська тенденція розуміння щастя як споглядального життя мудреця. Активне життя, спрямоване на досягнення духовної свободи, на творчу працю, пов'язану з нею успішність та пізнання, також розуміється як різновид щастя. Служіння Батьківщині своїми талантами та примноження її благополуччя є щастям, а також шляхом до нього. Один із дублетів поняття «щастя» – фортуна – також посідає вагомe місце в етиці Ренесансу і розуміється як результат дії надприродних сил або зовнішніх випадкових обставин, як сила, що випробовує людську стійкість та сприяє або перешкоджає досягненню цілей індивіда.

Згідно з теоретиками католицької моральної теології, земне щастя, що пов'язане з володінням земними благами, саме собою не вважається чимось неодмінно поганим чи гріховним.

Щастя та нещастя на землі дається людині з Божої волі, як нагорода чи випробування, і лише від людини залежить, чи підуть вони їй на користь, чи призведуть до загибелі. Земне щастя є добром, коли сприяє спасінню, і злом, коли стає йому перешкодою. Природно, що гедоністична модель щастя католицькими теологами відкидається.

Список використаних джерел

1. Вебер Макс. Протестантська етика і дух капіталізму. Київ : Основи, 1994. 261 с.
2. Мор Томас. Утопия. Эпиграммы. История Ричарда III. Москва : Наука, 1998. 465 с.
3. Татаркевич В. О счастье и совершенстве человека. Москва : Прогресс, 1981. 368 с.
4. Lamont Corliss. The philosophy of humanism. New York : Humanist Press, 1997. 420 p.
5. Lehmkuhl A. Moral Theology. *Catholic Encyclopedia*. New York : Robert Appleton Company, 1912. Vol. 14. URL: <http://www.newadvent.org/cathen/14601a.htm> (дата звернення: 15.08.20120).
6. Lepage, John. The Revival of Antique Philosophy in the Renaissance. New York : Palgrave Macmillan, 2012. 280 p.
7. Secada Jorge. Suarez, Francisco (1548–1617). URL: <http://www.stanselmminstitute.org/files/Suarez.pdf> (дата звернення: 12.08.2020).
8. Suárez Francisco. De ultimo fine hominis. URL: <http://www.sydneypenner.ca/su/tract1disp4sec1.pdf> (дата звернення: 15.01.2017).
9. Trinkaus Charles. Renaissance idea of the dignity of man. *Dictionary of the History of Ideas*. P. 142–144. URL: <http://xtf.lib.virginia.edu/xtf/view?docId=DicHist/uvaGenText/tei/DicHist4.xml;chunk.id=dv4-20> (дата звернення: 18.08.2020).

References

1. Veber, Maks. (1994). Protestantska etyka i dukh kapitalizmu [Protestant ethics and the spirit of capitalism]. Kyiv: Osnovy. 261 p. [in Ukrainian].
2. Mor, Tomas. (1998). Utopiya. Epigrammy. Istoriya Richarda III. Moskva: Nauka, [Utopia. Epigrams. The history of Richard III]. 465 p. [in Russian].
3. Tatarkevich, V. (1981). O schaste i sovershenstve cheloveka. [About the happiness and perfection of man]. Moskva: Progress. 368 p. [in Russian].
4. Lamont, Corliss (1997). The philosophy of humanism. New York: Humanist Press. 420 p.
5. Lehmkuhl, A. (1917). Moral Theology. Catholic Encyclopedia. New York: Robert Appleton Company, Vol. 14. Retrieved August, 15, 2020 from <http://www.newadvent.org/cathen/14601a.htm>
6. Lepage, John. (2012) The Revival of Antique Philosophy in the Renaissance. New York: Palgrave Macmillan. 280 p.
7. Secada, Jorge. Suarez, Francisco (1548–1617). Retrieved August, 16, 2020 from <http://www.stanselmminstitute.org/files/Suarez.pdf>
8. Suárez, Francisco. De ultimo fine hominis. Retrieved August, 15, 2020 from URL: <http://www.sydneypenner.ca/su/tract1disp4sec1.pdf>.
9. Trinkaus, Charles. Renaissance idea of the dignity of man. Dictionary of the History of Ideas. P. 142–144. Retrieved August, 6, 2020 from <http://xtf.lib.virginia.edu/xtf/view?docId=DicHist/uvaGenText/tei/DicHist4.xml;chunk.id=dv4-20>

Spivak Volodymyr Vasyliovych

Doctor of Philosophy, Associate Professor,
Head of the Educational Department
Academy of the State Penitentiary Service
34, Honcha str., Chernihiv, Ukraine

FELICITARY PERCEPTIONS IN THE EUROPEAN PHILOSOPHICAL TRADITION OF THE RENAISSANCE AND EARLY MODERN

The article examines the idea of a happy life in the philosophical thought of the Renaissance and early modern times. Special attention in the article is paid to the teachings of Renaissance humanists about happiness and the views of Jesuit moral casuistry on this issue. The relevance of the study

of the process of formation of felicitarian ideas in the European intellectual tradition is obvious, because the category of “happiness” is fundamental to the analysis of the moral and ethical system, norms of behavior and the concept of meaning of life. The purpose of this article is to consider ideas about happiness inherent in the Renaissance and early Modernism, given the isolation of those achievements that influenced the further formation of philosophical ideas about the meaning of human life inherent in modernity. Research methods are dictated by the subject and the specifics of the source base. The scientific and methodological basis of the study is an interdisciplinary approach, which includes historical, philosophical, cultural and axiological principles of analysis. Historical and comparative research methods were also used. The results of the study are reflected in the conclusions of the article. Thus, it is concluded about the hereditary connection of the views of thinkers of the Renaissance and early modern times with the teachings of philosophers of Antiquity and the Middle Ages. In the Renaissance there is a deepening gradation of different types of ideas about happiness. Yes, true happiness continues to be recognized as heavenly bliss. At the same time, the human right to earthly happiness is recognized. Thus, in justifying human nature, humanists recognize the individual's right to the satisfaction of bodily needs and, consequently, to the receipt of material goods and bodily pleasures. Another way of interpreting this concept is the Epicurean tendency to understand happiness as a contemplative life of a sage. An active life aimed at creative work and cognition is also understood as a kind of happiness. According to the theorists of Catholic moral theology, earthly happiness, which is associated with the possession of earthly goods, is not in itself considered necessarily bad or sinful. Happiness and misery on earth are given to man by God's will, as a reward or a test, and it is up to man whether they will benefit him or lead to death. Earthly happiness is good when it promotes salvation, and evil when it becomes an obstacle. The hedonistic model of happiness is rejected by Catholic authors.

Key words: *history of philosophy, Renaissance, early modern times, humanism, second scholasticism, happiness.*